CULTURAL MEDIATION STRATEGIES AND TECHNIQUES IN THE ROMANIAN VERSIONS OF THE NOVEL THE MAGISTER AND MARGARETA BY MIHAIL BULGAKOV

Inga Druță
Primary Researcher, PhD, Hab. Dr., Assoc. Prof., Institute of Romanian Philology "B. P.- Hasdeu", Moldova

Abstract: The topic approached falls within the theory of translatability/untranslatability, which has led to multiple discussions. Specialists are trying to find solutions to reduce the difficulty of translating from one language to another the "untranslatable" terms, to diminish, that is, the distance that opens where there is no identical correspondent, or where the translation seems impossible because of "language gaps". The paper will analyze the strategies and techniques of cultural mediation applied in the case of the Romanian translation of the novel "The Master and Margarita" by Mihail Bulgakov, involving solving the problems of equivalence through the prism of cultural identity.

Keywords: communication, translation, cultural mediation, cultural mediation strategies, cultural mediation techniques

Subiectul abordat se încadrează în teoria traductibilității/intraductibilității, care a suscitat multiple discuții. Specialiștii încearcă să găsească diverse soluţii care să reducă dificultăţile transpunerii dintr-o limbă în alta a termenilor consideraţi „intraductibili", să micșoreze, altfel spus, distanţa ce se deschide acolo unde nu există un corespondent identic sau acolo unde traducerea pare imposibilă din cauza „lacunelor lingvistice".

Astăzi, pentru ca omul să participe la circuitul valorilor culturale, este nevoie în mod imperios de „traducerea intraductibilului", care trebuie într-un anumit mod comunicat, chiar dacă imperfect. De exemplu, filosoful şi eseistul Mihai Şora afirmă într-un interviu că, atunci când intervine obstacolul „traducerii intraductibilului", „traducerea chiar şi în eventualitatea că ar fi de-a dreptul imposibilă, […] tot ar trebui încercată, pentru că […] la această implicare universală a orizonturilor umane în începutul acesta de mileniu, e singurul fel în care se poate institui comunicarea pe mapamond. Omenirea nu se mai poate dispensa de traduceri. Ea are nevoie vitală de acest basic al comunicării, care este traducerea. [Ea are nevoie] inclusiv […] de traducerea intraductibilului, care trebuie într-un fel oarecare comunicat. Chiar în cazurile excepţionale, când traducerea este cvasiimposibilă, dacă lucrul este dus conştiincios până la capăt, ea devine totuşi cumva posibilă; şi e minunat să participi la universul lui Dostoievski, la marele roman englez sau sud-american – într-un fel oarecare şi într-un anumit grad – chiar dacă imperfect" (apud Moise: 14).

Problema echivalenţei sau cea a corespondenţei şi a adecvării în traducere poate fi discutată la diferite niveluri ale limbii, având în vedere componenta semantică, stilistică, gramaticală sau fonetică. Cea mai importantă dintre ele este, desigur, componenta lexicală, deoarece cuvântul este principalul purtător al informaţiei denotative şi al celei conotative în procesul transferului interlingvistic. În nenumărate situaţii, traducerea înseamnă şi recurgerea la resursele conotative ale termenilor, deoarece acestea sunt mărci specifice culturii unei comunităţi. Conotaţiile pot fi social-politice, etice, etnogeografice, estetice etc. Cuvintele care dezvoltă conotaţii etnogeografice în interiorul unei limbi, de obicei, nu au echivalent în alte limbi, având un pronunţat specific naţional (cf. doină, horă, dor în română; custard, apple-pie, porridge, kilt în engleză ș.a.).

BDD-V4815 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 19:06:55 UTC)

O altă categorie de cuvinte cu conotaţii etnogeografice sunt exotismele. În cazul operelor literare, asemenea unităţi lexicale sunt, în general, transcrise în forma lor originală, fiind explicate la subsolul paginii sau în glosare speciale.

Pentru a fi echivalent, textul tradus trebuie să aibă nu numai acelaşi conţinut informativ, ci şi să funcţioneze la fel cu originalul. Misiunea traducătorului devine astfel nu numai o problemă de competenţă lingvistică, de răbdare, imaginaţie, sensibilitate, ci şi de competenţă biculturală.

Percepţia şi organizarea mentală a realităţii diferite poate explica existenţa unor anumite lacune lexicale, care pot transforma traducerea într-un proces foarte dificil. Pentru a realiza un text-ţintă satisfăcător, traducătorii trebuie să fie conştienţi de existenţa acestor lacune, ale căror cauze pot fi explicate admiţând ipoteza conform căreia fiecare limbă condiţionează modul în care vorbitorii ei percep şi interpretează lumea.

Unii cercetători din domeniu presupun existenţa unui dezacord cu privire la intraductibilitate, între intraductibilitatea lingvistică (diferenţă mare între limba-sursă şi limba-ţintă) şi intraductibilitatea culturală (diferenţe între cultura-sursă şi cultura-ţintă), dezbatere iniţiată de Catford (Catford: 98). Exemple de intraductibilitate lingvistică ar fi ambiguităţile, jocurile de cuvinte, proverbele, zicătorile etc. Elemente ale intraductibilităţii culturale sunt numele unor instituţii, publicaţii, mâncăruri naţionale, articole de îmbrăcăminte, sărbători, noţiuni abstracte etc. Aceste cazuri se rezolvă, de obicei, prin note de subsol sau prin transliterarea unor termeni în textul-ţintă, al căror sens poate fi dedus din context.

Romanul lui Mihail Bulgakov Maestrul și Margareta reprezintă o grea piatră de încercare pentru traducători. Scris într-o limbă savuroasă, conține numeroase trimiteri la realitățile anilor ’30 din Moscova interbelică, pe care scriitorul originar din Kiev o numește, în jurnalele sale, „o cloacă fermecată”.

Pentru studiul de față, am comparat două versiuni românești ale romanului: una semnată de Natalia Radovici, apărută la Polirom (Iași, 2014), și alta care îi aparține lui Vsevolod Ciornei, publicată la Cartier (Chișinău, 2002).

O problemă importantă în transpunerea unei opere literare este cea a numelor proprii: nume de persoane, denumiri de străzi și de locuri, denumiri de instituții. Traducătorul are două opțiuni: transliterarea (eventual, cu explicații în note de subsol) și traducerea.

Astfel, în cazul hidronimului Патриаршие пруды, Natalia Radovici a ales transliterarea: Patriarșie Prudî, însoțită de o notă de subsol: „Lacurile patriarhului”. Este o soluție adecvată, cu atât mai mult cu cât pe parcurs apar și denumiri de străzi transliterate: Malaia Bronnaia, Sadovoe Kolțo, Sadovaia, Ostojenka ș.a. Aceste elemente conturează spațiul cultural în care se desfășoară acțiunea, un spațiu de limbă rusă. Vsevolod Ciornei însă a tradus denumirea: Lacurile Patriarhiei, opțiune care distanțează cititorul de spațiul sugerat prin titlul original.

În cazul unor acronime-nume de instituții, în versiunea de la Polirom se optează pentru transliterare și explicare prin note de subsol: МАССОЛИТ – „gruparea literară Massolit” (notă: literatura de masă, p. 7); Дом Драмлита – „Casa Dramlitului” (notă: Casa dramaturgului și a publicistului, p. 289). Menținerea acronimelor din limba-sursă contribuie la culoarea locală a operei și scoate în evidență preferința autorităților sovietice pentru denumiri-mamut, de multe ori opace pentru populație, tendință reliefată ulterior de George Orwell în celebrul său roman 1984 ca una dintre caracteristicile unei societăți totalitare (cf. Minitrue, Minipax, Miniluv). În traducerea de la Cartier acronimele în discuție sunt, de asemenea, transliterate, fără a fi adnotate, ceea ce îl pune în dificultate pe cititor. Ce-i drept, în cazul denumirii „Casa Dramlit” în text apare ulterior versiunea completă: „Casa Dramaturgului și Literatului”.

În dialogul din capitolul întâi dintre Woland și doi scriitori moscoviți despre existența/inexistența lui Dumnezeu apare toponimul Соловки – Solovki: „– Взять бы этого

BDD-V4815 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 19:06:55 UTC)

Канта, да за такие доказательства года на три в Соловки! – совершенно неожиданно бухнул Иван Николаевич". Cititorii din ex-spațiul sovietic (cu excepția, poate, a celor foarte tineri) cunosc că la Solovki a funcționat, în anii '20-'30, cel mai mare și mai cumplit lagăr „de reeducare prin muncă". Pentru cititorii din alte arii culturale, se impune fie o notă de subsol, fie o altă soluție de mediere culturală. În acest caz, ambii traducători au ales să expliciteze textul, fără a adnota toponimul: „– Pentru argumentele lui, Kant acesta ar merita băgat pe vreo trei ani la răcoare, la Solovki! trânti, din senin, Ivan Nikolaevici." (p. 15, Natalia Radovici); „– D'apoi să-l iei pe Kantul acesta și să-l înfunzi pentru așa dovezi pe vreo trei ani la Solovki! o trânti absolut pe neașteptate Ivan Nikolaevici." (p. 14, Vsevolod Ciornei). Astfel, chiar și fără adnotare, semnificația mesajului a fost transpusă reușit, deoarece în text se sugerează că Solovki ar fi un loc de detenție. Fără explicitare, hazul trist al situației nu ar fi fost perceput de cititor: un scriitor sovietic habar nu are cine este Kant, dar, fiind modelat de ideologia sovietică intolerantă față de nonconformiști, reacționează exact așa cum a fost „programat": un heterodox trebuie pedepsit, trebuie trimis în lagăr.

Majoritatea numelor de persoane din romanul Maestrul și Margareta au fost transliterate, deoarece nu se pretau la traducere. Există însă și excepții pentru pseudonime sau porecle: Иван Бездомный – Ivan Bezdomnîi (Natalia Radovici precizează într-o notă de subsol semnificația pseudonimului: Pribeagul, Vsevolod Ciornei nu-l adnotează); кентурион Крысобой – centurionul Moartea-Șobolanilor; знаменитый пес Тузбубен – celebrul dulău As de Caro. Motanul Бегемот este numit, corect, Behemoth în versiunea de la Polirom, iar în cea de la Cartier se numește eronat Hipopotam (echivalentul substantivului comun бегемот în română). De fapt, Behemoth este o trimitere la monstrul biblic omonim, considerat un simbol al haosului.

Elemente ale intraductibilităţii culturale sunt şi numele unor mâncăruri şi băuturi naţionale, articole de îmbrăcăminte. În romanul lui Bulgakov, apar câteva lexeme de acest gen. În cazul apei minerale „Narzan" (de origine din Caucazul de Nord), Natalia Radovici procedează diferit: de două ori propune, prin generalizare, echivalentul „apă minerală" (cf. „– Нарзану нету, – ответила женщина в будочке и почему-то обиделась."/„– N-avem apă minerală, îi răspunse cu un aer jignit femeia din chioșc.", p. 8), o dată optează pentru „apa minerală «Narzan»", iar spre sfârșitul narațiunii transliterează numele apei cu caractere italice: „cupe subțiri de cristal, din care atât de bine se soarbe narzanul" (p. 436). Vsevolod Ciornei transliterează de fiecare dată narzan, fără a explica termenul, iar cititorul poate doar ghici că este vorba despre o băutură…

Un produs culinar specific rusesc, numit пельмени, îl pune pe traducător în fața alegerii: să translitereze denumirea, explicând-o printr-o notă de subsol, sau să caute un echivalent accesibil cititorului. În ambele versiuni ale romanului, s-a optat pentru echivalare prin colțunași cu carne (deși, în cazul produsului în discuție, colțunașii trebuie mai întâi congelați, apoi fierți). Este o soluție adecvată, deoarece denumirea apare în treacăt, fără a se pune accentul pe specificul național al acestor bucate – se pomenește într-un denunț al unui locatar: „descrierea, zguduitoare prin forța ei artistică, a unui furt de colțunași cu carne, introduși direct în buzunarul unei haine, în apartamentul nr. 31" (Polirom, p. 115).

În altă situație: „В Пушкино открылась чебуречная «Ялта»", traducătorii au fost puși în dificultate. Чебурек este un fel de plăcintă cu carne sau cu brânză, bine condimentată, prăjită în grăsime, o specialitate tătărească. În limba română există regionalismul șuberec, cu același sens (specialitate răspândită în Dobrogea, în comunitățile tătărești și turcești). Astfel, urma să fie găsit un echivalent pentru чебуречная – local în care se prepară și se servesc șuberece. Natalia Radovici a ales un echivalent foarte potrivit – zahana: „La Pușkino s-a deschis o zahana «Ialta»" (p. 134). Așa cum un șuberec tradițional se umple cu carne de oaie, sensul „restaurant în care se prepară și se servesc anumite mâncăruri din carne friptă (de ovine)" al lexemului zahana (var. zalhana) transpune adecvat în română semnificația

BDD-V4815 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 19:06:55 UTC)

termenului чебуречная. O altă soluție ar fi fost „restaurant cu specific oriental”. Traducătorul de la Cartier însă a fost depășit de problema lexicală și a propus o „creație” total neinspirată, opacă pentru cititor: ceburecărie.

La capitolul „articole de îmbrăcăminte”, în romanul Maestrul și Margareta apar doi termeni specifici: косоворотка și толстовка, care pot fi considerați cultureme. Natalia Radovici a recurs la perifraze: белая косоворотка – „bluză rusească albă”; толстовка – „cămașă rusească”. Vsevolod Ciornei optează pentru „cămașă albă cu gulerul încheiat într-o parte” (косоворотка), de asemenea o perifrază, iar pentru толстовка propune transliterarea tolstovkă, fără a o adnota, care rămâne neînțeleasă de cititor.

Un alt lexem specific rusesc din roman este червонец. În perioada țaristă, acesta desemna o monedă de aur, iar în anii ’30, când are loc acțiunea, numea o bancnotă de zece ruble. Cuvântul apare de mai multe ori în lucrare, și de fiecare dată în versiunea de la Polirom se preferă tehnica numită generalizare: bani sau bancnote. Or, în roman, care e (și) o parodie la realitățile sovietice, se dă în vileag lăcomia oamenilor „noi”, ahtiați după bani nemunciți, și mesajul lui Bulgakov a fost transpus exact în română. În schimb, versiunea de la Cartier transliterează termenul fără explicații, iar acesta distonează strident în text: „Стой! Да это червонцы!”/„Stai! Apăi, ăștia-s bani!” (Polirom, p. 150); „D-apoi sunt cervoneți!” (Cartier, p. 150); „Всюду гудело слово «червонцы, червонцы», слышались восклицанья «ах, ах!» и веселый смех.”/„Peste tot vuia cuvântul «bancnote», se auzeau exclamații de uimire și râsete vesele.” (Polirom, p. 151); „Pretutindeni vuia cuvântul «Cervoneți, cervoneți», se auzeau exclamațiile «ah, ah!» și râsete vesele.” (Cartier, p. 151).

Într-o operă literară, proverbele, zicătorile, jocurile de cuvinte nu se traduc, ci se echivalează, atunci când e posibil, sau se adnotează. Secvența „Не знаю, кто подвесил твой язык, но подвешен он хорошо” din romanul lui Bulgakov, care conține expresia frazeologică „язык хорошо подвешен”, nu a fost înțeleasă de Natalia Radovici, de aceea a fost tradusă literal: „N-am habar de cel ce ți-a atârnat limba în gură, dar e bine atârnată” (p. 31). La Vsevolod Ciornei, echivalarea s-a realizat numai pe jumătate: „Nu știu cine ți-a atârnat limba în gură, dar îți umblă bine melița” (p. 31). De fapt, sensul expresiei este „a avea limbă de aur”.

Misiunea de mediator cultural a traducătorului nu este ușoară. Natalia Radovici a echivalat inspirat alte expresii frazeologice: „денежка счет любит”/„și banii de găsit se numără” (p. 120); „свой глазок – смотрок”/„Paza bună trece primejdia rea” (p. 120). În versiunea lui Vsevolod Ciornei pentru prima expresie apare o traducere calchiată: „banului îi place socoteala” (p. 120), iar cea de a doua este un fel de perifrază: „ochiul tău e cel mai de nădejde” (p. 120).

Și în altă situație Natalia Radovici a dat dovadă de măiestrie: „В голове у Аннушки образовалась вьюга: «Знать ничего не знаю! Ведать ничего не ведаю!..»” – „Totul i se învălmășea în cap: «Nici usturoi n-am mâncat, nici gura nu-mi miroase!...»” (p. 363). În varianta de la Cartier secvența este tradusă literal, plat: „În capul Annușkăi se formă un viscol: «Nu știu nimic! N-am văzut, n-am auzit!»” (p. 365).

Rezumând, constatăm că în cele două versiuni românești ale romanului Maestrul și Margareta de Mihail Bulgakov traducătorii au recurs la următoarele tehnici și strategii: transliterarea unor lexeme, adnotarea prin note de subsol, perifraza, echivalarea, generalizarea, dând dovadă de imaginaţie şi de competenţă biculturală.

În traducere, ideea de a ţine seama de elementul cultural este esenţială. Cu toate acestea, cultura nu poate fi tradusă, ci numai explicată sau interpretată în manifestările ei specifice.

BDD-V4815 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 19:06:55 UTC)

BIBLIOGRAPHY

Bell, Roger, Teoria şi practica traducerii. Iaşi, Polirom, 2000.

Catford, J.K., Linguistic Theory of Translation, London/Oxford, Oxford University Press, 1965.

Even-Zohar, Itamar, Papers in culture research. Tel Aviv University, 2005.

Ghiu, Bogdan, Totul trebuie tradus: noua paradigmă (un manifest). Bucureşti, Cartea Românească, 2015.

Lungu Badea, Georgiana, Idei şi metaidei traductive româneşti (secolele XVI-XXI). Timişoara, Eurostampa, 2013.

Moise, Judith, Traducerea şi lexicul fără echivalent român-englez, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2006.

BDD-V4815 © 2019 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 19:06:55 UTC)